

Het Goudsche Bosch

A. Scheygrond

Het gebied dat wordt ingesloten door de ring van grote en kleine steden, die men tegenwoordig met de naam de Randstad pleegt aan te duiden, wordt gevormd door een groot aantal polders en droogmakerijen, die onder het gezag van enkele hoogheemraadschappen (zoals Rijnland, Schieland, Delfland en Woerden) zijn gebracht.

Het is een landschap dat voor de vreemdeling, in het bijzonder de buitenlander, de aantrekkelijkheid van het ongewone bezit, maar waarvan toch maar weinigen de bijzondere bekoorlijkheid weten te waarderen. Een zekere vlakheid en eentonigheid kan men het ook niet ontzeggen, evenmin als een weidsheid, die men elders zo niet vindt. Nergens ook zijn de wolkenluchten zo mooi als boven dit Hollandse land, waarop de hand van de mens al sinds eeuwen zo zwaar heeft gedrukt.

Die druk dateert al van het begin van de graventijd, toen hier de eerste schamele dijken werden gelegd, nu ongeveer tien eeuwen geleden en ten dele nog veel vroeger. Voordien hadden de talrijke rivieren en kleinere waterlopen, die het terrein waarin Rijn en Maas hun delta vormden, doorsneden, vrij spel en voorts drong ook twee malen per etmaal de vloed dikwijls ver naar binnen en overstroomde een groot deel van het landschap. Dit land was tot in de vroege Middeleeuwen vrijwel onbewoond. Als wij er ons een voorstelling van willen maken, zullen wij vooral moeten denken aan een uitgestrekt moerasbos, met niet al te zwaar geboomte (Wilgen, Eiken, Berken en dergelijke) en hier en daar velden van riet en biezen (broekland). Een tocht door de onbedijkte Biesbosch zou vermoedelijk een goede voorstelling van dit landschap kunnen geven. Resten van dit moerasbos zijn in later eeuwen in de vorm van zogenaamd kienhout in de ondergrond teruggevonden. Waarschijnlijk zijn dit resten van de bossen die in klassieke geschriften met de namen *Sylva sine Gratia*, het Woud zonder Genade, en *Sacrum Nemus Batavorum*, het Heilige Woud der Bataven, werden aangeduid. Zonder genade zal dit woud ook wel geweest zijn voor allen, die het waagden zonder voldoende terreinkennis erin door te dringen. Vermoedelijk vonden slechts enkele vissers en vogelaars hier een karig bestaan.

Naarmate de bevolking van Holland in aantal toenam, steeg ook de behoefte aan land voor het telen van voedingsgewassen en weiland voor het vee. De eerste zwaardere dijken werden aangelegd en daarachter gelegen gronden onder waterd en voor zover nog nodig verkaveld. De wildernis werd langzamerhand ontgonnen en herschapen in vruchtbare polders. Vragen wij ons af hoe die wildernis was samengesteld, welke bomen, struiken en kruiden er groeiden en welk vliegend, kruipend, lopend en zwemmend gedierte er verblijf hield, dan blijkt hierover maar weinig bekend te zijn. Van de flora kan men zich in grote trekken nog wel een voorstelling maken, vooral dank zij de pollenanalyse (het onderzoek van stuifmeel dat in de bodem wordt aangetroffen). Maar wat de fauna betreft, tast men vrijwel in het duister. Hierover staan ons slechts spaarzame gegevens ten dienste. Ten dele zijn dat (sub)fossiele overblijfselen van vooral gewervelde dieren (zoogdieren en dergelijke), ten dele bijzonderheden, die in oude archiefstukken worden aangetroffen. Uiteraard hebben deze laatste vooral betrekking op diersoorten die als jachtwild of

schadelijk gedierte voor de mens van bijzondere betekenis waren.

Het aantal geschriften over de dierenwereld van het gebied, waarvan zo even sprake was, is vrij gering. Bij het lezen ervan komt echter heel duidelijk naar voren, dat hier enkele terreinen hebben gelegen die terecht met de naam vogelparadijzen bestempeld kunnen worden. De oudste historische gegevens omtrent de vogelwereld, in het bijzonder de moerasvogels van Holland (en tevens van Nederland) dateren uit de 13de eeuw. Zo is er het een en ander bekend van een twist in 1298 tussen graaf Jan I van Holland en bisschop Willem van Utrecht over een reigerbos bij Bindelmeerbroek (het Bijlmermeer) bij Ouderkerk aan den Amstel. Dergelijke reigerbossen, thans vrij schaars in dit landschap, waren hier vroeger niet zo ongemeen. In oude archiefstukken wordt van verschillende plaatsen (onder meer Rieuwijk, Zevenhuizen en Zwammerdam) het bestaan van een reigerbos vermeld. Met reigers zijn hier meestal Blauwe Reigers bedoeld: vogels die vooral de belangstelling van geschiedschrijvers hadden, omdat hierop door de edellieden en hun

vrouwen met valk of Havik werd 'gevlogen'. In die vergeelde papieren wordt echter niet alleen van de Blauwe Reiger gerept, ook andere soorten worden genoemd.

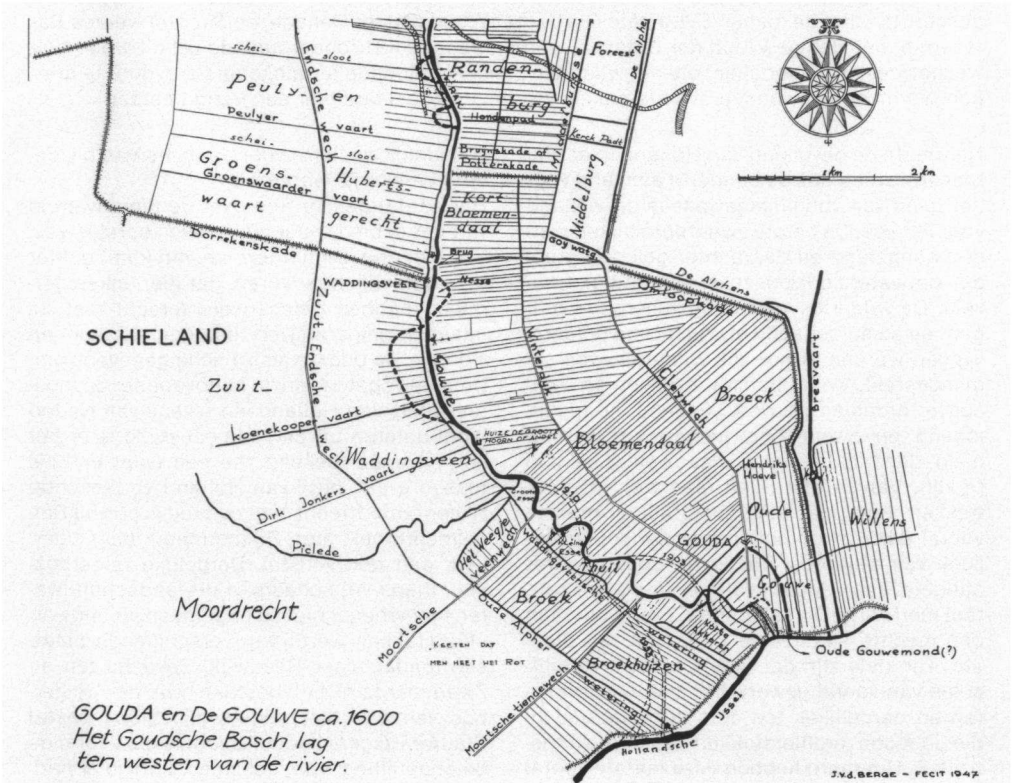
In dit verband zijn vooral belangrijk enkele rekeningen betreffende het Goudsche Bosch, daterende uit de tweede helft van de 14de eeuw. Zij werden afgedrukt in het tweede deel van de 'Geschiedenis en beschrijving der stad van der Goude' (Amsterdam-Den Haag, 1817). Dit werk werd samengesteld door mr. C.J. de Lange van Wijngaerden, de Goudse regent die zich in de geschiedenis van ons vaderland nog op andere wijze een plaats heeft verzekerd.

Hij commandeerde immers het Goudse exercitiegenuootschap dat in 1787 prinses Wilhelmina, de echtgenote van stadhouder Willem V, op weg van Schoonhoven naar Gouda, aanhield in Vliet, ongeveer bij de Vrouwenbrug, en daarna deed overbrengen naar het aan de overzijde van de Hollandsche IJssel liggende gehucht Goejanvervellesluis (Hekendorp).

Het Goudsche Bosch maakte oorspronkelijk deel uit van de wildernis welke hierboven werd aangeduid.

Waar het Goudsche Bosch precies heeft gestaan, hoe groot het was en waaruit het bomenbestand was samengesteld, is niet bekend. De oudste gegevens die over het bos ter beschikking staan, dateren alle uit de 14de eeuw en daarin wordt nergens melding gemaakt van het soort boomte. Of er in het begin van die eeuw nog gesproken kon worden van een aaneengesloten boscomplex, dan wel of er toen al grote open plekken waren, is uit die gegevens niet goed op te maken, maar het laatste is wel waarschijnlijk, want in archiefstukken uit 1330 wordt het gebied al omschreven als 'land en bos'.

Eigenaar was in die tijd Jan van Henegouwen, heer van Beaumont en van Gouda en Schoonhoven. Na zijn overlijden in 1356 kwam zijn kleinzoon Jan van Châtillon, graaf van Blois, aan het bewind. In 1381 wordt deze opgevolgd door zijn broer Guy. Na diens dood in 1397 wordt hertog Albrecht van Beieren, als graaf van Holland, weer heer van der Goude. Al deze heren lijden voortdurend aan gebrek aan geld en zien zich dan genoodzaakt gedeelten van hun landelijke eigendommen te verkopen. Daaronder waren ook 'campen' op plaatsen 'daer het bosch plach te staen'.

Wat de ligging betreft, meende De Lange van Wijngaerden dat het bos zich uitstreckte van de Raamsloot en het Koningshof in het westen van Gouda langs de IJssel tot onder Moordrecht en langs de Gouwe tot onder Waddinxveen. Mr. J.E.J. Geselschap, de vorige stadsarchivaris, was van mening dat het Goudsche Bosch een veel beperktere omvang had en althans omstreeks 1330 alleen bestond in het gebied van de latere ambachten Broek, Thuyt en 't Weegje, dus niet zuiderlijker dan ongeveer de Moordrechtse Tiendeweg. Het ambacht Broekhuizen hoorde er niet bij; evenmin de Korte Akkeren (als zodanig reeds vermeld in 1375) en het in het noorden daaraan grenzende Lazarusland, waarop het Goudse Leprooshuis melkkoeien liet weiden.

Of het Goudsche Bosch in een vroeger verleden zich ooit toch heeft uitgestrekt tot over de Korte Akkeren en het Lazarusland, lijkt niet helemaal buitengesloten. Daarover staat evenwel niets vast. Vooral in de 14de eeuw zijn er door de heren van der Goude veel percelen verkocht of in erfpacht gegeven aan Goudse poorters. Deze lieten er onder meer hoptuinen aanleggen (Gouda telde in die tijd vele bierbrouwerijen; het Goudse 'kuyt' was tot over de landsgrenzen vermaard). Bij toenemende welstand van de burgerij kwamen er ook moes- en siertuinen. Na de bloeitijd van de brouwerij zullen de hoptuinen wel grotendeels zijn verdwenen. Nog later zijn er boomkwekers gekomen, zogenaamd entluiden, die er vruchtbomen kweekten en met verscheidene plaatsen een levendige handel dreven. Dit bedrijf is later verhuisd naar Boskoop.

Wat de omvang van het Goudsche Bosch betreft, meende De Lange van Wijngaerden op grond van gegevens inzake het verpachten of verkopen van gedeelten ervan, dat de oppervlakte ongeveer 160 morgen (dat is ongeveer 130 hectare) moet hebben bedragen. Als het ambacht Broekhuizen niet meegerekend mag worden, wordt dat wel enige tientallen hectaren minder.

In de tweede helft van de 14de eeuw was het Goudsche Bosch stellig beperkt van omvang. Aanwijzingen daarvoor zijn niet alleen de reeds vermelde verkoop van percelen land, maar ook dat Jan van Blois in 1360-om ongewenste bezoekers, zoals wildstropers en houtdieven, te weren- om het bos een gracht deed graven. Het terrein kon worden afgesloten door *'eene poort daar voor over de Vlaamingspoortbrug'*.

Een gesloten bos was het toen niet meer, want Jan van Blois liet er nog in het zelfde jaar koeien en ossen weiden. Het bos ver-

keerde toen nog in een zekere welstand; er moet nog veel zwaar geboomte hebben gestaan. Wel was er al veel gekapt en verkocht als timmerhout of gebruikt voor de haarden in het hof te Schoonhoven. Door dit alles waren er vele *'campen'* ontstaan, die voor weiden van vee werden gebruikt. In 1361 werd er nog meer gekapt, want de heer van der Goude liet toen ruim zes morgen (circa vijf hectare) bos kappen voor het herstel van de in dat jaar door een brand zwaar getroffen stad (vrijwel alle woningen en de meeste andere gebouwen waren in die tijd uit hout opgetrokken).

De helft van de opbrengst van het gekapte hout schonk Jan van Blois voor de herbouw van de Sint-Janskerk te Gouda.

In de winter 1374/1375 werd het bos overstroomd met zout water. De vloed kwam in die tijd nog tot voorbij Gouda en de IJsseldijk was blijkbaar doorgebroken of overspoeld. Mogelijk is bij die gebeurtenis ook het Boerenwiel (bij P.C. Hooftstraat) ontstaan. Deze overstroming betekende de feitelijke ondergang van het Goudsche Bosch. De bosopstand werd toen zodanig beschadigd dat men besloot het hout te verkopen, de stronken te rooien en het land te verkavelen.

Bij De Lange van Wijngaerden kan men lezen dat Jan van Blois in 1377 dertien morgen land, *'alwaar het bosch plagt te staan'* verkocht aan *'zijn knape'* Dirk van der Goude.

Enkele jaren tevoren, in 1372, was *'in den broecke veel jongher houts ingesteken en ghepoot'*. Dat had toen heel wat gekost. Het was kennelijk de bedoeling geweest het bos in stand te houden en niet alles kaal te slaan en te verkavelen in *'korte akkeren'*.

Vogelwereld

Er is reden om aan te nemen dat het Goudsche Bosch oorspronkelijk een moerasbos was, althans van zo'n bos deel uitmaakte. Zo wordt in de rekening van Blois uit 1358 melding gemaakt van *'gra(u)we reygher 'uytten Broeke'* gebracht en geleverd in Dordrecht. In de 14de eeuw moet het bos zijn karakter als zodanig hebben verloren. Er werd toen al gekapt en jong hout gepoot en er waren al *'campen'* voor het weiden van vee en mogelijk ook al hoptuinen, zoals in de Korte Akkeren.

Wat het Goudsche Bosch ook nu nog interessant maakt, niet alleen voor historici, is zijn vogelwereld. Men weet daarvan veel minder dan van de twee andere vogelparadijzen in Midden-Holland. Het Zevenhuizense Bosch verdween in de 17de eeuw en het Schollevaarseiland moest verdwijnen als gevolg van de drooglegging van de (latere) Prins Alexanderpolder (1867-1874).

In de rekeningen van Blois uit de jaren 1358-

1370 vindt men posten die toch wel een indruk geven van de zeer rijke vogelwereld van het toenmalige Goudsche Bosch. Het zijn - voor zover bekend- de oudste archivalia die wat vertellen over de vogelsoorten die in de Middeleeuwen in ons land voorkwamen.

Sinds 1308 was Jan van Beaumont als heer van Gouda ook eigenaar van het bos. Zijn kleinzoon Jan van Blois schijnt pas in 1357 feitelijk aan de regering te zijn gekomen; hij bleef dat tot hij in 1381 overleed. Toen bestond het Goudsche Bosch al niet meer.

Van de gevederde bevolking van het bos werd jaarlijks een waarschijnlijk toch wel aanzienlijk gedeelte geoogst voor consumptieve doeleinden, deels voor eigen gebruik (zoals door Jan van Blois voor zijn '*herberghe in Scoenhoven*'), deels als geschenk aan '*heren, ridders, knapen en andere goeden luden*', maar ook wel verkocht.

Het aantal soorten vogels uit het bos dat voor consumptie in aanmerking kwam, was echter maar klein. In de rekeningen staan als zodanig vermeldt: '*gra(u)we reyghers, quacreyghers, witte reyghers, witsvogels en lepe-laers*'. Allemaal soorten die men tegenwoordig stellig bij geen enkele poelier zal kunnen kopen.

Van de andere vogelsoorten die waarschijnlijk in het Goudsche Bosch zullen hebben gebreed, gepleisterd op de trek of overwinterd, is niets bekend. Stellig waren daaronder kraaien, Roeken (echte koloniebroeders), valken en uilen, lijsters en Spreeuwen, mezen en Vinken en bovendien allerlei kleinere zangers en misschien wel het Baardmannetje, dat wij kennen van het Schollevaarseiland. Om nog maar niet te denken aan echte watervogels, zoals eenden, Meerkoet, Waterral en Waterhoen.

Van de vijf hierboven genoemde soorten uit het Goudsche Bosch, zijn er drie duidelijk herkenbaar. De '*gra(u)we reygher*' heet tegenwoordig Blauwe Reiger. Het is een vogel waarvan de kolonies nog op tal van plaatsen in ons land (in de omgeving van Gouda onder meer op de Reeuwijksche Plassen) worden aangetroffen. De reigerkolonie in het Goudsche Bosch moet bepaald omvangrijk zijn geweest: in 1358 werden 1032 exemplaren vermeld, in 1359: 633 en in 1360: 720. In 1361 staan 800 reigers genoteerd en in 1370 nog eens 1002, maar in beide gevallen wordt er geen onderscheid naar soorten gemaakt. In 1364 werden er geen Blauwe Reigers geoogst. Ook na het omzetten van het Goudsche Bosch in cultuurgrond heeft er vermoedelijk in de naaste omgeving van Gouda nog een reigerkolonie bestaan, want in het Oud-Archief van Gouda bevindt zich een charter

van Jacoba van Beieren (gegeven op het Slot ter Goude in 1428) waarin aan de voetboogschutters jaarlijks veertig paar reigers worden toegekend voor het prijschieten.

Met '*quacreyghers*' wordt de vogel bedoeld die wij tegenwoordig Kwak noemen. Van deze kleine reiger liggen de dichtstbij gelegen broedplaatsen verspreid over Zuid-Europa. In de vorige eeuw broedden er nog Kwakken op het Schollevaarseiland, maar die verdwenen bij de drooglegging van de omliggende plas-sen. In 1876 was er nog een broedgeval onder Lekkerkerk. Daarna werd gedurende meer dan een halve eeuw vrijwel niets over het verblijf van de Kwak in Nederland vernomen. Tot 1930. Op 17 augustus van dat jaar werden op de plas Elfhoeven twee Kwakken waargenomen door leden van de Goudsche Ornithologische Club. In 1934 bleek er een kleine kolonie te zijn in de Biesbosch en sindsdien worden er telkens broedgevallen bekend. Het betreft altijd wel kleine kolonies. Zij geven dan aanleiding tot bedevaarten, waaraan slechts enkele uitverkorenen mogen deelnemen. In 1965 werd een Kwak door leden van de Natuur- en Vogelwacht gesignaleerd in de Krimpenerwaard.

Het Goudsche Bosch moet destijds aan een grote kolonie huisvesting hebben verleend. De rekeningen van Blois maken in 1358 melding van de oogst van 2000 quacreyghers en in 1359 en in 1360 van 1375 dezer vogels. In

Met '*quacreyghers*' wordt de vogel bedoeld die wij tegenwoordig Kwak noemen.
Foto: Piet Munsterman.

latere rekeningen wordt de Kwak met de andere reigers op één hoop veveegd. Dit wijst erop dat de gehele reigerbevolking van het bos in aantal terug was gelopen. De oorzaak hiervan zou geweest kunnen zijn dat ook de oppervlakte van het eigenlijke bos steeds kleiner werd. De Kwak is een reiger die graag, en dan met verwante soorten, in de kruinen van het moerasbos nestelt.

De eveneens in kolonies, maar dan meer in rietvelden dan in geboomte nestelende Lepelaar was vroeger in Nederland waarschijnlijk toch wel talrijker dan tegenwoordig, nu het aantal broedparen in ons land slechts een paar honderd bedraagt. Het blijft echter merkwaardig dat deze vogelsoort, waarvan de dichtstbijgelegen broedgebieden in Oostenrijk en in Zuid-Spanje liggen, zich hier eeuwenlang heeft kunnen handhaven. In het midden van de vorige eeuw broedden er nog Lepelaars op het Schollevaarseiland. Volgens Nozeman (in Nederlandsche Vogelen, 1770) *'maekten (zij) verre weg den kleinsten hoop uit'*. Deze vogels werden toen herhaaldelijk gezien op de slikken en de steenbakkerszellingen van de Hollandsche IJssel. In de rekeningen van Blois staat de Lepelaar alleen vermeld in 1359, zonder vermelding van het aantal.

Wat de rekeningen van Blois ook nu nog bepaald interessant maakt voor ornithologen is de vermelding van *'witten reyghers'* in 1359 en van *'witsvogels'* in 1361. Het is aannemelijk dat deze namen gebruikt worden ter aanduiding van de zelfde vogelsoort, want zij worden niet naast elkaar in een rekening vermeld. Welke reiger soort er mee werd bedoeld, is natuurlijk nooit meer precies vast te stellen, maar de veronderstelling dat het hier in elk geval om zilverreigers gaat, ligt voor de hand. Dat het de eveneens witte Koereiger zou betreffen, die verscheidene jaren geleden (1965) in de Krimpenerwaard werd waargenomen, is niet waarschijnlijk aangezien deze soort pas in deze eeuw vanuit Afrika zijn zegetocht over de wereld is begonnen. Zij is daarbij in 1968 doorgedrongen tot in Zuid-Europa (Camargue) en is sedert 1964 enkele malen in ons land waargenomen en heeft hier mogelijk ook al gebroed. Er blijven nu over de Grote en de Kleine Zilverreiger.

De zuiver witte Grote Zilverreiger is eigenlijk een tropenbewoner die hier en daar in het zuidoosten van Europa broedt (onder meer in de Neusiedlersee, Oostenrijk), maar in 1978 ook in de Oostvaardersplassen. De Grote Zilverreiger is een koloniebroeder, die wel eens in bomen nestelt, maar toch bij voorkeur in rietvelden van moerassen. Deze soort is maar weinig kleiner dan de Blauwe Reiger.

De Kleine Zilverreiger is ook al een kolonievogel die in moerasgebieden broedt, maar er dan de voorkeur aan geeft zijn nest in bomen te bouwen. Het is deze vogel die in het begin van onze eeuw sterk werd vervolgd om zijn fraaie kulfveren (aigrette), die werden gebruikt voor het versieren van dameshoeden: Sinds 1930 is deze zilverreiger in Nederland herhaaldelijk waargenomen en heeft hij in 1979 gebroed in de Oostvaardersplassen.

Voor een antwoord op de vraag welke van de twee zilverreigers in de 14de eeuw (en mogelijk ook al daarvoor) in het Goudsche Bosch zou hebben gebroed, geven de rekeningen van Blois wel enkele aanwijzingen. Niet die uit 1359, want daarin worden wel witte reigers genoemd, maar niet hun aantallen. De rekening van 1361 bevat echter een post, vermeldende de opbrengst van 800 Blauwe Reigers en Kwakken: 38 pond en 8 schellingen, en voor 500 witsvogels 6 pond en 5 schellingen. Als wij dit omrekenen, blijkt dat Blauwe Reigers en Kwakken (twee Kwakken worden in de rekening over 1358 gelijkgesteld met één Blauwe Reiger), gemiddeld vier maal zoveel opbrengen als de witsvogels. De witsvogel was dus blijkbaar een voor de consumptie minder betekende en dus waarschijnlijk ook kleinere soort. Als wij dan bovendien bedenken dat de Kleine Zilverreiger gaarne in bomen nestelt, ligt de veronderstelling voor de hand dat de witte reigers en witsvogels uit het Goudsche Bosch Kleine Zilverreigers waren.

Sinds 1930 is de Kleine Zilverreiger herhaaldelijk in Nederland waargenomen en heeft in 1979 gebroed op de Oostvaardersplassen.

Foto: Piet Munsterman.

De veronderstelling ligt voor de hand dat de 'witten reyghers' en 'witsvogels' uit het Goudsche Bosch Kleine Zilverreigers zijn geweest. Foto: Robert Maier GDT.

■ Dr. A. Scheygrond, Van Itersonlaan 7, 2806 DD Gouda.

Bij de samenstelling van dit artikel kon gebruik worden gemaakt van de transcriptie van de 'Rekeningen in het archief van de graven van Blois 1358-1393' door A.A.M. Schmidt Ernsthause, Leidschendam, 1981 (aanwezig in het Gemeentelijk Archief van Gouda). Het archief van de graven van Blois bevindt zich in het Algemeen Rijksarchief. Mijn dank gaat uit naar drs. S. van der Mark-Hoeyers voor haar medewerking.